

'זכאין אינון ישראל': ברכה בלשון הזוהר ורקעה היהודי-נוצרי

מאת יהודה ליבס

פשר השימוש במלה 'זכאה' בזוהר

מרגלא בלשון הזוהר משפטים הפותחים במילים 'זכאה איהו' או 'זכאין אינון'.¹ פתיחות אלה פירושו 'אשרי', כפי שעולה בבירור מן ההקשר, ומתאשר עוד בנוסח המקביל 'זכאה חולקיה' (או 'חולקיהון' וכדומה), שגם הוא רווח מאוד בלשון הזוהר,² ופירושו 'אשרי חלקו'.³ עניין זה גלוי וידוע משכבר, ומתרגמי הזוהר לעברית נוקטים אכן בדרך כלל בתרגום משפטים אלה בלשון 'אשרי', וכך למשל גם החוקרת חוה תירוש-סמואלסון, שעסקה לאחרונה בנוסחאות אלה, וחקרה על פיהם את תפיסת האושר הזוהרית.⁴

עם זאת פשרה הלשוני של נוסחה זו לא נחקר עדיין. עדיין לא נתן המחקר את דעתו לשאלה מה ראה הזוהר לנסח 'אשרי' בלשון 'זכאה'. וזו אכן שאלה נכבדה, שכן ככל הידוע אין 'זכאה' במשמעות 'אשרי' בארמית שלפני הזוהר. תרגומי המקרא לארמית ולסורית מתרגמים 'אשרי' בלשון 'טובי' (מכאן גם בערבית *طوبى*). תרגום כזה (שאכן נמצא גם בזוהר במקום אחד: 'טבוהי דגבר שלים כיעקב', זוהר ח"א, קסב ע"א, סתרי תורה [משפט זה נוסף בשנת תשע"ג]) מתאים ל'אשרי' יותר מאשר 'זכאה', שכן הוא דומה לו יותר מבחינה

¹ התקליטור התורני DBS מעלה כארבע מאות דוגמאות.

² התקליטור התורני מעלה למעלה מארבע מאות דוגמאות.

³ 'אשרי חלקו' מצוי למשל בבבלי, יומא פו ע"א, לפי הנוסח המצוטט בפירושו המאירי על משנה, אבות ד, טז.

⁴ ראה H. Tirosh-Samuelson, *Happiness in Premodern Judaism: Virtue, Knowledge and*

Well-Being, Cincinnati 2003, pp. 313-315.

סמנטית וצורנית, בהיותו נוקט בשם העצם 'טוב', הדומה במשמעותו ל'אושר', ובלשון רבים קפואה⁵ הבאה בצורת הנסמך, כדוגמת 'אשרי', כאשר המבורכים מצוינים רק בסומך שלאחריו⁶, ואילו 'זכאה' או 'זכאין' הוא שם תואר המתאים במספר למתברכים על ידו. מהבדל תחבירי זה עולה גם התשובה לשאלת מקורו של מטבע הברכה הזוהרית. ברכה זו איננה טבועה במשקל אחיותיה השמיות, בארמית, עברית וערבית, אלא דווקא במשקלן של היוונית והלטינית. גם ביוונית מתורגם 'אשרי' התנכי בתואר הנוטה במספר לפי המבורכים: μακάριοι או μακάριος, וכן בלטינית beatus ו-beati.

גם מבחינה סמנטית מתאים 'זכאה' לשמש תרגום לשמות תואר אלה, שהרי שם התואר היווני-לטיני מציין את מצבם המאושר של האלים ושל בני האדם שהאלים נוטים להם חסד, וכך גם 'זכאה'. כי 'זכאה' בארמית זוהרית אינו רק, כפי שרגיל בארמית, 'צדיק' או זכאי בדין (גם משמעות זו נודעת ל'צדיק' המקראי). הזוהר מנצל גם גוני משמעויות נוספים של השורש 'זכה', ו'זכאה' הוא בלשונו גם מי שיש לו זכות אצל האל, ואף מי שכתוצאה מאותה זכות שפר עליו חלקו. וכך במקום שבעברית אומרים 'אם זכה' במשפטים כגון 'אם זכה עזר ואם לאו כנגדו'⁷, בלשון הזוהר משמש 'אי זכאה'⁸ (אומנם במקרים כאלה נוצרת בדרך כלל כפל משמעות, ואפשר לתרגם גם 'אם צדיק הוא'), ולעתים משלב הזוהר יחד את

⁵ בדרך כלל באה בארמית הצורה 'טובי' כנסמך ישיר לשם עצם. כאשר נוספת לצורה זו כינוי חבור מקדים, צורת המלה עם כינוי היחיד היא 'טובהי' (או 'טובוי'. כך גם בתרגום הסורי). אומנם לפעמים באה בדפוסים גם הצורה 'טוביה', הנראית כהטיה של 'טוב' ביחיד (כגון בתהלים א 1: 'אשרי האיש', המתורגם 'טוביה דגבר'), אך דומה שבמקרים אלה יש להעדיף את הצורה 'טובי' בלא הא.

⁶ מבנה תחבירי זה שריר גם בפעמים שבהם מצוינים המבורכים גם בכינוי חבור מקדים של סמיכות מפורקת כדוגמת 'טובהי ד'.

⁷ בראשית רבא יז, ג.

⁸ ראה למשל זוהר ח"ב, קצט ע"א.

שתי הצורות, כגון במשפט הבא: 'ואי זכי לסלקא יתיר זכאה הוא דזכי ליקרא דמלכא... זכאה חולקיה דמאן דזכי לחסד דא'⁹ (תרגום: 'ואם זכה לעלות עוד, אשריו שזכה לכבוד המלך... אשרי חלקו של מי שזכה לחסד זה').

אך מדוע ייזקק הזוהר לתיווך יווני או לטיני כדי לתרגם מחדש לארמית את הביטוי המקראי, שכבר יש לו, כאמור, מקבילה ארמית מושרשת ומדויקת יותר, 'טוביהון'? לדעתי אפשר למצוא כאן את השפעת דברי ישו בברית החדשה, שאף אם נאמרו במקורם בארמית, נשתמרו ונפוצו באירופה דווקא בנוסח היווני ובתרגום הלטיני. כוונתי לדרשת ההר, שכל פסוקיה פותחים במלה 'אשרי', או ביוונית μακάριοι (ובלטינית beati), ובמיוחד לפסוק 'אשרי הענוים כי המה יירשו ארץ'¹⁰. לפסוק זה מקבילות רבות בספר הזוהר, וזו אחת מהן:

'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'¹¹ וגו', זכאין אינון ישראל יתיר מכל שאר עמין,¹² דקב"ה קרא לון צדיקים, לאחסין לון ירותת עלמין בעלמא דאתי... האי קרא רזא עילאה איהו בין מחצדי חקלא, דהא ברזא דאגדתא תני רבי שמעון, דאחסנת ירותא עלאה דההיא ארץ, לית מאן דירית לה בר ההוא דאקרי צדיק.¹³

⁹ זוהר ח"א, ריט ע"א.

¹⁰ מתי ה 5. כך לפי תרגום דליץ. אך לפי תרגום זלקינסון, שסוטה קצת מן הביטוי היווני לעבר הנוסח של תהלים לז 11: 'אשרי הענוים כי הם יירשו ארץ'.

¹¹ ישעיה ס 21.

¹² כך בנוסח זוהר עם פירוש אור יקר מהרמ"ק, ירושלים תשל"ד, כרך ו עמ' קעד. ובדפוס הזוהר הרגילים נדפס, מחמת הצנזורה: 'מכל עמין עכו"ם'.

¹³ זוהר ח"א, רטז ע"א.

תרגום:

'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ' וגו', אשריהם [במקור: 'זכאין אינון'] ישראל יותר מכל שאר העמים, שהקב"ה קרא להם צדיקים, להנחיל להם ירושת עולמים בעולם הבא... פסוק זה סוד עליון הוא בין קוצרי השדה שהרי בסוד האגדה¹⁴ שנה ר' שמעון, שירושת נחלה עליונה של אותה ארץ, אין מי שירש אותה אלא אותו שנקרא צדיק.

לכאורה קטע זה אינו מקביל באמת לדברי ישו, שכן כאן יורשי הארץ אינם הענווים אלא דווקא הצדיקים. אך פער זה ניתן לצמצום בעזרת תהלים פרק לז. בפסוק יא של הפרק נמצא אכן את הנוסח 'וענוים יירשו ארץ', אך בהמשך אותו פרק, בפסוק כט שבו, מופיע גם נוסח מקביל, ולשונו 'צדיקים יירשו ארץ'. דומה אפוא שהם ענווים הם צדיקים. הקבלה בין 'צדיק' ו'ענו', או 'עני' הזוהר לו במשמעותו,¹⁵ מצאנו גם במקומות אחרים, כגון בתיאור הגואל: 'גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות'.¹⁶ את דמותו הענווה והפסיבית של הגואל המשיחי בפסוק זה הטיב לתאר יאיר זקוביץ. אומנם דיונו של זקוביץ נסב על המלה 'נושע' ולא על 'צדיק',¹⁷ אך נראה שגם למלה 'צדיק' כשלעצמה יש לעתים קונוטציה מעין זו, והיא מסתברת דומני מן המשמעות של

¹⁴ 'אגדה' בזוהר פירושו סודות הקבלה והאצילות, שהרי בשורש 'נגד' מציין הזוהר את השפע ממרומים.

¹⁵ על כך יעידו לא רק השימושים המקבילים שבין שתי המלים אלא גם חילופי הקרי וכתובים בין 'ענוים' לבין 'עניים': תהלים ט 13; תהלים י 12; משלי ג 37; משלי יד 21; משלי טז 19.

¹⁶ זכריה ט 9.

¹⁷ י' זקוביץ, 'עני ורכב על חמור', הרעיון המשיחי בישראל, בעריכת ש' ראם, ירושלים תשמ"ב, עמ' 7-17.

'צדיק' כזכאי בדיון, שהרי הצדיק לא היה עומד כלל למשפט אילולי תבעוהו על לא עוול

בכפו, ונמצא שהוא גם עני ונרדף.¹⁸

ועמך כולם צדיקים

הדרשה הזוהרית אומנם מעלה על הדעת את דברי ישו, אך כמובן לא עליהם היא נסבה.

דרשה זו, כמקבילותיה המרובות בספרות הזוהרית, מסתמכת במפורש דווקא על פסוק בישעיהו: 'ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ',¹⁹ ואותו מפרשת היא לכל פרטיו, שחלקם אף מנוגדים לרוח הנצרות, כפי שעוד נראה. הפרט היחיד שבדרשה שאינו מצוי בפסוק זה ויש לו מקבילה לאמרתו של ישו הוא הברכה שבתחילתה, 'זכאין אינון', שנטבעה, כאמור, במטבע היוונית-לטינית.

צירוף הנוסחה 'זכאין אינון' לראשיתו של הפסוק מישעיהו, 'ועמך כולם צדיקים',

עולה יפה במיוחד, שהרי 'זכאין' הוא גם תרגום של 'צדיקים', המלה המופיעה בראשית

הפסוק. בכמה מקומות פותח הזוהר את דרשתו על פסוק זה בנוסחה 'זכאין אינון צדיקיא',²⁰

שבשמיעה ראשונה עשויה ליצור רושם של מעין טאוטולוגיה. אך גם הנוסחה שבתחילת

הדרשה דלעיל, 'זכאין אינון ישראל דקב"ה קרא לון צדיקים', מתקבלת מיד על לב השומע,

כי 'זכאין אינון ישראל' נשמע תחילה באוזניו אך כפרפראזה ארמית על 'ועמך כולם צדיקים' שבפסוק. יתר על כן. נוסחה זו אף שומרת לעיתים על שתי ההוראות גם יחד, גם 'צדיקים הם

¹⁸ כנגד זאת במקום אחד 'צדיק' מקביל דווקא ל'עריץ'; ראה ישעיה מט 24-25.

¹⁹ ישעיה ס 21.

²⁰ זוהר ח"א, פד ע"א; ריט ע"ב; וראה לעיל ליד הפנית הערה 12.

ישראל' וגם 'אשריהם ישראל', ודוגמה לכך נפגוש בהמשך,²¹ והרי הנוסחה 'אשריהם ישראל', כפתיחה דרשנית פרפראסטית על פסוקים מסוימים, מוכרת היטב מספרות חז"ל.²² כה טבעית היא אפוא הנוסחה 'זכאין אינון' כפתיחה לדרשה על הפסוק מישעיהו, עד שנעשית היא קלה לעיכול כתרגום של 'אשרי', כאילו אין כאן חידוש לשוני גדול, שנוצר בזוהר בהשפעת היוונית או הלטינית של הברית החדשה. דומה אפוא שהדרשות על פסוק זה, בצירוף זכר דברי ישו, הוא אף המקום שבו נתחדשה לראשונה ההוראה אשרי למלה 'זכאה', ומכאן נפוצה להקשרים נוספים בספרות הזוהרית, כמטבע של ברכה עובר לסוחר.

פסוק זה, 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ', אכן חשוב הוא מאוד בעיני הזוהר. עדות על כך מצאנו כבר במובאה דלעיל, שהודיעה לנו כזכור כי 'האי קרא רזא עלאה איהו בין מחצדי חקלא', 'פסוק זה סוד עליון הוא בין קוצרי השדה', ואין קוצרי השדה אלא כינוי לבני חבורת הזוהר.²³ אפשר לראות בפסוק זה, הנדרש עשרות פעמים בספרות הזוהרית, כאחד מ'פסוקי הצופן' הזוהריים. פסוק צופן, לפי הגדרתה של מלילה הלנר-אשד שעמדה לראשונה על תופעה זו, הוא פסוק שמשמש בזוהר מעל ומעבר לדרשה הספציפית הנדרשת עליו. בעצם הופעתו בדרשה הזוהרית בא פסוק הצופן (בלשונה) 'לסמן ולהזכיר

²¹ זוהר ח"א, צג ע"א, ויובא בחלק האחרון של המאמר.

²² בבלי, עבודה זרה ה ע"ב: 'אשריהם ישראל בזמן שעוסקין בתורה ובגמילות חסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם שנאמר [ישעיהו לב 20] "אשריכם זרועי על כל מים". אומנם שכיחה יותר היא הנוסחה 'אשריכם ישראל', כגון בבלי, יומא ח, ט: 'אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין, ומי מטהר אתכם, אביכם שבשמים, שנאמר [יחזקאל לו 25] 'זרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם'.

²³ על כינוי זה ראה י' ליבס, המשיח של הזוהר, הרעיון המשיחי בישראל (לעיל הערה 17), עמ' 148-146 והערה 224.

לקורא את המעבר לרמת קריאה ודרישה מיוחדת בפסוקי המקרא ולעוררו למצב תודעה מיסטי, והוא פונה אל הקורא ואומר לו: 'ראה, אנו עתה במציאות של הזוהר'.²⁴

הלנר-אשד עוסקת בעיקר בשני פסוקי צופן כאלה. הפסוק האחד הוא זה שנתן לזוהר את שמו: 'והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע',²⁵ והשני נתן את השם לספרה שלה: 'ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן'.²⁶ בפסוקים אלה מצוינת מדרגתם של חבורת הזוהר. ובייחוד היסוד הארוטי והפורה המפעם בתוכם, ומאפשר להם יצירתיות רוחנית, בהיותם מחוברים אל ספירת יסוד. ספירה זו היא הפאלוס הקוסמי, המתואר הן כזוהר המזהיר בעולמות והן כנהר המנהיר אותם ומשקה אותם. בעיקר משקה נהר זה את הספירה האחרונה, ספירת מלכות, היא השכינה וכנסת ישראל, והיא רמוזה במלה 'הגן' שבפסוק. גן זה מתפרש לעתים ככינוי לשכינה עצמה ולעתים להיכל גן העדן שהיא שוכנת בו כאיילה בשדה. השקיית הגן מתרחשת בייחוד בחצות הלילה, שאז יורד הקב"ה לגן עדן ופוקד את האיילה, וכן את שושביניה שהם נשמות הצדיקים שבגן עדן, הן את הנשמות שכבר הלכו לעולמן, והן את נשמות החכמים שקמים אז לתיקון חצות, הוא הריטואל המיסטי העיקרי של בני חבורת הזוהר, כפי שמתואר יפה בספרה של מלילה.

והנה אותו עניין ימצא גם בפסוקנו 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ' (אכן, גם אותו כוללת הלנר-אשד עם פסוקי הצופן):²⁷ 'צדיק' ו'ארץ' הם הכינויים העיקריים שבהם משתמש הזוהר באשר לספירות יסוד ומלכות, ותמונת הצדיק שיוורש את הארץ מקבילה

²⁴ מ' הלנר-אשד, ונהר יוצא מעדן: על שפת החוויה המיסטית בזוהר, תל-אביב תשס"א, עמ' 268-269.

²⁵ דניאל יב 13. הלנר-אשד (שם), עמ' 91-99, 276-279. וראה גם י' ליבס, 'זוהר וארוס', אלפיים 9 (תשנ"ד), עמ' 70-80.

²⁶ בראשית ב 10. הלנר-אשד (שם), עמ' 268-296.

²⁷ הלנר-אשד, שם, עמ' 346.

לתמונת הנהר המשקה את הגן, ושני הפסוקים עסוקים אפוא בתיאור הזיווג הקוסמי העליון (ביוונית ἱερός γαμός). אף תפקידם של בני האדם באותו זיווג מבוטא לדעת הזוהר גם בפסוק זה, כי לשון הרבים 'צדיקים' מכוון לכלול גם את הצדיק שבעולם הזה עם אותה ספירה המכונה צדיק. שני הצדיקים משתתפים באותו זיווג עליון, ונמצאים בחצות הלילה בגן עדן, המצוין גם הוא בפסוקנו, במלה 'ארץ'. פירוש כזה לפסוק בישעיהו נמצא למשל במאמר זוהר דלהלן:

כל בר נש דלעי באורייתא בליליא וקם בפלגות ליליא בשעתא דכנסת ישראל אתערת לאתקנא ביתא למלכא האי אשתתף בהדה והאי אקרי מבי מלכא... ולא עוד אלא דצדיק חד עלאה אית ליה לקב"ה והוא אשתתף בהדיה וירתין תרווייהו לכנישתא דישראל דכתיב 'צדיקים לעולם יירשו ארץ'.²⁸

תרגום:

כל אדם שעוסק בתורה בלילה וקם בחצות הלילה בשעה שכנסת ישראל מתעוררת להתקין בית למלך הוא משתתף אתה והוא נחשב כאחד מבאי בית המלך... ולא עוד אלא שצדיק אחד עליון יש לו לקב"ה, והוא משתתף אתו, ויורשים שניהם את כנסת ישראל, שנאמר 'צדיקים לעולם יירשו ארץ'.

העיסוק בתורה הנזכר כאן הוא בוודאי העיסוק בתורת הסוד, שגם הוא ממאפייניה של ספירת יסוד.²⁹ ואכן במקום אחר מצינו שהצדיקים בפסוק מישעיהו מתוארים דווקא כאנשי הסוד:

²⁸ זוהר ח"ג, צ ע"א.

²⁹ ראה ליבס (לעיל הערה 23), עמ' 138-145.

זכאה חולקיהון דצדיקייא דמכסין רזין כל שכן רזין עלאין דקודשא בריך הוא (רזין

עלאין דמלכא קדישא).³⁰ עלייהו כתיב 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.³¹

תרגום:

אשרי חלקם של הצדיקים מכסי הרזים, כל שכן רזים עליונים של הקב"ה, רזים

עליונים של המלך הקדוש. עליהם נאמר 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.

שומרי הסודות העליונים, הקמים בחצות לילה, הם בראש ובראשונה בני חבורת הזוהר,

שתיקון חצות הוא כאמור מאפיין עיקרי של דרכם המיסטית. נמצא אפוא שבצירוף 'צדיקים

יירשו ארץ' מצא הזוהר רמז לחבורתו או לעלית הרוחנית שהוא מייצג.³² באופן דומה שימש

כנראה גם הביטוי המקביל בפי ישו, 'ענוים יירשו ארץ', שאופיו הכיתתי-אליטיסטי הושפע,

כפי שהראה פלוסר, מן הכינויים העצמיים המורגלים בפי כת מגילות ים המלח.³³ אנו נזכרים

פה גם בכינוי 'משכילים', המצוי בפסוק הצופן הזוהרי האחר - 'והמשכילים יזהירו כזוהר

הרקיע', שגם הוא כינוי עצמי אליטיסטי שבו מכנה הזוהר את חבורתו, ובאופן דומה משמש

הוא גם במקורו שבספר דניאל וגם בכת מדבר יהודה, ואף בכת אבלי ציון הקראים, שבימי

הביניים המוקדמים המשיכו את מסורתם, ואפשר לראות בהם גשר בין כת מדבר יהודה לבין

הזוהר.³⁴

³⁰ הסוגריים מצויים בדפוסים, ומעידים על הוספה או חלופה בכתבי היד.

³¹ זוהר ח"ג, רצד ע"ב, אידרא זוטא.

³² מקומות נוספים שפסוק זה נדרש דווקא על מקובלים, ראה זוהר ח"א, נט ע"א; פד ע"א; קפח ע"א;

³³ ד' פלוסר, יהדות ומקורות הנצרות, תל-אביב תשל"ט, עמ' 210-225.

³⁴ ראה י' ארדר, אבלי ציון הקראים ומגילות קומראן: לתולדות חלופה ליהדות הרבנית, תל-אביב תשס"ד,

ראה במפתח ערך 'משכילים'. על הרציפות בין אבלי ציון הקראים לבין הספרות הזוהרית (שאותה ארדר איננו

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא

אבל לפסוק מישעיהו יש גם משמעות הפוכה, משמעות אנטי כיתתית מובהקת, המבקשת דווקא את המכנה המשותף הנמוך ביותר שבעזרתו אפשר לזכות את עם ישראל כולו. כך מצינו כבר במשנה: 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר "ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ"'.³⁵ הזוהר מסתמך לעתים קרובות על משנה זו, גם באשר לזיהוי בין 'ארץ' לבין 'עולם הבא', וגם באשר להפיכת ארץ זו לנחלת כל ישראל. שכן הזוהר, גם אם יש בו נימה אליטיסטית, איננו כלל ספר כיתתי. הזוהר פונה אל העם כולו ומבקש לעוררו, וזאת דווקא באמצעות הדת המקובלת, שהזוהר מעמיק בה וחושף את יסודותיה הפנימיים³⁶ (אין כוונתי כאן לשכבת תיקוני זוהר, שבה דווקא ניכרת היטב המגמה הכיתתית).³⁷

השפעתה של המשנה דלעיל, והרף הכללי והנמוך שמציב הזוהר כדי להעניק חלק לעולם הבא לכלל ישראל, ניכרים למשל במובאה הבאה:

'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר'. זכאין אינון ישראל דמשתדלי באורייתא, וידעי ארחין דאורייתא, דבגינה יזכון לעלמא דאתי. תא חזי: כל ישראל אית לון חולקא לעלמא דאתי, מאי טעמא, בגין דנטרין ברית דעלמא אתקיים עליה, כמה דאת אמר: 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא

מזכיר), ראה י' ליבס, 'זיקת הזוהר לארץ ישראל', ציון וציונות בקרב יהדות ספרד והמזרח, בעריכת ז' הרוי, ג' חזן רוקם, ח' סעדון וא' שילוח, ירושלים תשס"ב, עמ' 37-42.

³⁵ משנה, סנהדרין י, א.

³⁶ ראה י' ליבס, 'הזוהר כרנסנס', דעת 46 (חורף תשס"א), עמ' 5-11.

³⁷ ראה י' ליבס, 'זוהר ותיקוני זוהר – מרנסאנס למהפכה', רונית מרוז (עורכת), חידושי זוהר: מחקרים חדשים בספרות הזוהר, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ז (= תעודה כא-כב), עמ' 301-251.

שמת'. ועל דא ישראל דנטרי ברית וקבילו ליה אית לון חולקא בעלמא דאתי, ולא עוד אלא בגין כך אקרון צדיקים, מכאן אוליפנא כל מאן דנטיר האי ברית דעלמא אתקיים עליה, אקרי צדיק, מנא לן מיוסף, בגין דנטר ליה לברית עלמא זכה דאקרי צדיק, ועל כך 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.³⁸

תרגום:

'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר'. אשריהם [במקור: זכאין אינון] ישראל שעוסקים בתורה, ויודעים דרכי התורה, שבגללה יזכו לעולם הבא. בוא וראה: 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא'. מה הטעם? כיוון ששומרים את הברית שהעולם עומד עליה, שנאמר: 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת'.³⁹ ולפיכך ישראל ששומרים ברית וקיבלו אותה יש להם חלק בעולם הבא, ולא עוד אלא שבעבור זה נקראים 'צדיקים'. מכאן למדנו: כל מי ששומר ברית זו שהעולם עומד עליה נקרא צדיק. מניין לנו? מיוסף, שמפני ששמר אותה, את ברית עולם, זכה שנקרא צדיק.⁴⁰ ועל כך 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.

כל ישראל זוכים כאן לעולם הבא, בראש וראשונה מפני שעוסקים הם בתורה. אפשר להקביל זאת לדברי המשנה המפורסמת: 'רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, שנאמר: ⁴¹ 'ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר".⁴² אפשר אף שהמלים שבראש הקטע 'זכאין אינון ישראל', שומרות הד כלשהו ל'רצה הקב"ה לזכות את

³⁸ זוהר ח"א, נט ע"ב.

³⁹ ירמיהו לג 25. ולפי בבלי, שבת קלז ע"ב.

⁴⁰ ראה בבלי, יומא לה ע"ב.

⁴¹ ישעיהו מב 21.

⁴² משנה, מכות ג, טז.

ישראל'. מכל מקום, תליית הזכות בריבוי מצוות עומדת בניגוד קוטבי לתיאורית האנטינומיאניזם הפאוליני, שלפיה דווקא בגלל ריבוי המצוות נמנעת הישועה מישראל,⁴³ וניגוד זה נמשך מן המשנה אל הדרשה הזוהרית.

הנימה האנטי נוצרית מוחרפת עוד בהמשך הדברים, כשירושת העולם הבא נקשרת דווקא למצוות ברית המילה,⁴⁴ שלה כידוע התנגדו הנוצרים במיוחד,⁴⁵ וכשהתואר 'צדיק' ניתן דווקא לכל מי שמקיים מצווה זו⁴⁶ (ושוב בגלל הקשר לספירת יסוד הנקראת צדיק, שהיא הפאלוס של מעלה).⁴⁷ עם זאת, מאחר שהדוגמה הנרמזת בקטע זה היא סיפור יוסף ואשת פוטיפר, מסתבר ששמירת הברית שכאן כוללת בנוסף לברית המילה גם את כיבוש היצר. יתר על כן. אף מצינו שהזוהר משתמש בפסוק 'ועמך כלם צדיקים' לסיכום דעתו בעניין הוצאת זרע לבטלה, שהוא בעיניו החמור שבכל החטאים, ואינו מתכפר אף בתשובה.⁴⁸ בהקשר זה מצטמצם מאוד מספרם של אותם הנכללים בכלל 'ועמך כלם

⁴³ ראה למשל אל הרומיים, פרקים ב-ה. וביותר ד' 15; ה, 13 20. עמדתו של פאולוס שוללת, עם זאת, גם את החטא. על עמדת פאולוס ומקורה ראה ד' פלוסר, 'מוצא הנצרות מן היהדות', ספר-יובל ליצחק בער, בעריכת ש' אטינגר, ש' ברון, ב' דינור וי' היילפרין, ירושלים תשכ"א, עמ' 85.

⁴⁴ משהו מזה אפשר למצוא גם בדברי חז"ל, בבלי, סנהדרין קי ע"ב (צוין בניצוצי זוהר על אתר): 'קטן מאימתי בא לעולם הבא... רב נחמן בר יצחק אמר משעה שנימול'.

⁴⁵ ראה אל הרומיים, ב 25 – ד 12.

⁴⁶ ר' צדוק הכהן מלובלין מפליג בכך עוד יותר, כשהוא מיחס את הפסוק 'ועמך כולם צדיקים' גם לישראל שלא נימול, שהרי גם הוא נקרא נימול (לפי בבלי, נדרים לא ע"ב). ראה ספרו צדקת הצדיק, פסקה צו, בית אל תשמ"ח, עמ' 38.

⁴⁷ ראה ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 213-258.

⁴⁸ זוהר ח"א, ריט ע"ב. וראה י' ליבס, סוד האמונה השבתאית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 253, 443. בשאלת אפשרות התשובה לחטא זה יש פער ניכר בין הזוהר לבין ר' משה די ליאון, וראה על כך שילה פכטר, שמירת

צדיקים', אף שדומה שהזוהר מסיים בפסוק זה כדי לרכך את הדברים הקשים, ולהביע את דעתו (או להעמיד פנים) שעם ישראל בכללו רחוק מחטא זה, שיש אומרים שאין מי שניצול ממנו. אך הצד הקשה שבהעמדה זו של הדברים יוצא לאור בספר הנפש החכמה לר' משה די ליאון. בעיניו הפסוק 'ועמך כולם צדיקים' והדין המשנאי הנסמך עליו לא באו להרבות אלא דווקא למעט. את דיונו בחומרת החטאים הסקסואליים מסכם רמד"ל במלים אלה: 'ועל זה רמזו רז"ל 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא', 'כל ישראל' להורות שכל המחלל ברית של מקום אינו בכלל ישראל'.⁴⁹

אך במקומות אחרים מדגיש הזוהר שבכלל 'ועמך כולם צדיקים' ימצא כל נימול גם אם רשע הוא, כאמרו:

מאי טעמא כתיב 'ועמך כולם צדיקים', וכי כלהו ישראל צדיקי נינהו, והא כמה חייבין אית בהו בישראל, כמה חטאין וכמה רשיעין דעברין על פקודי אורייתא, אלא הכי תנא ברזא דמתניתין: זכאין אינון ישראל דעבדין קרבנא דרעוא לקב"ה, דמקריבין בנייהו לתמניא יומין לקרבנא, וכד אתגזרו עאלו בהאי חולקא טבא דקב"ה, דכתיב 'וצדיק יסוד עולם', וכיון דעאלו בהאי חולקא דצדיק אקרון צדיקים, ודאי כלם צדיקים, וע'כ 'לעולם יירשו ארץ'.⁵⁰

תרגום:

מה הטעם שכתוב 'ועמך כולם צדיקים', וכי כל ישראל צדיקים הם? והרי כמה רשעים יש בהם בישראל, כמה חטאים וכמה רשעים שעוברים על מצוות התורה. אלא כך

הברית: לתולדותיו של איסור זרע לבטלה, עבודת דוקטור (בהדרכת יהודה ליבס), האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ז.

⁴⁹ מ' די ליאון, הנפש החכמה, החלק הרביעי, בזיליאה שס"ח, קונטרס ה' ע"א.

⁵⁰ זוהר ח"א, צג ע"א.

שנינו בסוד משנתנו:⁵¹ אשריהם ישראל [במקור'זכאין אינון ישראל', וכאן מתבקש גם התרגום 'צדיקים הם ישראל'] שעושים קורבן לרצון לקב"ה, שמקריבים את בניהם לשמונה ימים לקורבן, וכאשר נימולו נכנסו באותו חלק טוב של הקב"ה, שכתוב 'וצדיק יסוד עולם'.⁵² וכיוון שנכנסו באותו חלק של 'צדיק' נקראים 'צדיקים'.
ודאי 'כלם צדיקים', ועל כן 'לעולם יירשו ארץ'.

מצוות המילה מקוימת על ידי כל ישראל, כאז כן היום, ומשמשת כמסך מבדיל בין ישראל לגויים, ובמיוחד בין ישראל לנוצרים (המוסלמים אומנם נימולים, אך, לפי הזוהר, מילתם אינה מושלמת, כי חסרה בה פריעה, ולכן לדעת הזוהר, מכנה הכתוב את ישמעאל 'פרא אדם'⁵³). הבדל זה אינו נוגע לישו עצמו, שהיה מהול, אך בהחלט יש כאן ניגוד מכוון לנצרות כפי שהכירוה אנשי הזוהר, כדתם המובהקת של הגויים. ואכן הפסוק 'ועמך כולם צדיקים', יש בו לא רק כדי לכלול את כל ישראל, אלא גם להוציא מן הכלל את אומות העולם. כמו שראינו בראש המובאה הזוהרית שבה פתחנו את דיוננו: "ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ' וגו", אשריהם [= זכאין אינון] ישראל יותר מכל שאר העמים, שהקב"ה קרא להם צדיקים, להנחיל להם ירושת עולמים בעולם הבא'.

בהתאם לנימה לאומית זו מפרש הזוהר לעתים את המלה 'ארץ' שבאותו פסוק על ארץ ישראל דווקא, ומדגיש שגם ירושתה כרוכה דווקא בברית מילה. גם לכך נודעת אולי גם קונוטציה אנטי נוצרית, שהרי בתקופת חיבור הזוהר נאבקו הנוצרים הצלבנים הערלים

⁵¹ משנתנו שכאן היא המשנה דלעיל, משנה, סנהדרין י, א, אך לפי קריאתה המיוחדת בחוג הזוהר. וראה ד' מט, 'מתניתא דילן: טכניקה של חידוש בספר הזוהר', ספר הזוהר ודורו, בעריכת י' דן, ירושלים תשמ"ט (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח), עמ' 140-141 (מט אינו מזכיר כאן את המשנה בסנהדרין).

⁵² משלי י 25. פסוק זה הוא היסוד לזיהוי הצדיק עם ספירת יסוד.

⁵³ ראה למשל זוהר ח"ב, פו ע"ב – פז ע"א. וראה: R. C. Kiener, 'The Image of Islam in the Zohar', ספר הזוהר ודורו (שם), עמ' 54-60*.

והמוסלמים, פראי האדם חסרי הפריעה, על השליטה בארץ ישראל. כמה פעמים מדגיש זאת הזוהר,⁵⁴ למשל:

'וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען', בגין דאתגזרו, דכל מאן דאתגזר ירית ארעא, דהא לא ירית ארעא אלא צדיק, וכל מאן דאתגזר אקרי צדיק, דכתיב 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.⁵⁵

תרגום:

'וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען',⁵⁶ בגלל שנימולו, שכל מי שנימול יורש את הארץ. שהרי לא יורש את הארץ אלא צדיק, וכל מי שנימול נקרא 'צדיק', שכתוב 'ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ'.

מעיון זה נוכל ללמוד משהו על יחסו של הזוהר אל הנצרות. פעם נוספת נוכחנו לדעת שהזוהר פתוח אומנם להשפעות נוצריות,⁵⁷ אך אין בכך לטשטש את תודעתו הלאומית ואת הגבול שהוא מציב בינו לבין דת הגויים, הוא הגבול שהקבלה הנוצרית טרחה לטשטש (וכמוה גם חבורות מסוימות של חסידי זוהר בימינו). יתר על כן. הנצרות אף מוסיפה ומעמיקה ומגוונת את תודעתו זו, שכמובן בעיקרה שאובה היא ממסורות יהודיות פנימיות.⁵⁸ לעתים שומר הזוהר אף על מסורות יהודיות-נוצריות, שגם במקורן, היה לכיתתיות שלהן

⁵⁴ זוהר ח"א, רטז ע"א; ח"ב, נט ע"ב.

⁵⁵ זוהר ח"ב, כג ע"א.

⁵⁶ שמות ו 4.

⁵⁷ ראה י' ליבס, 'השפעות נוצריות על ספר הזוהר', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ב (תשמ"ג), עמ' 74-43.

⁵⁸ ראה על כך י' ליבס, 'האומנם בתולה היא השכינה', על ספרו של אי"א גרין, השכינה מרים הבתולה ושיר השירים. פעמים 101-102 (סתיו-חורף תשס"ה), עמ' 303-313.

גוון יהודי לאומי מובהק. דוגמאות לכך הבאתי במחקרים קודמים,⁵⁹ ואפשר אולי להוסיף עליהם את דברי ישו היהודי שנידונו לעיל: 'אשרי הענוים כי הם ירשו ארץ'.

[תוספת בשנת תש"ף: גוון נוסף לציורף 'זכאין אינון' מוצאים אנו בקטע 'תוספתא' המצוי בזוהר פרשת ויחי. שם מדובר על אותו גלגל שסובב בעולם, ובו תלויים מזלם של בני האדם לטוב ולרע. על עניינו ומקורותיו של גלגל זה, המזוהה עם השכינה, הרחבתי במאמרי 'פורטונא וטיקלא'.⁶⁰ בסיכום דבריו אומר שם הזוהר:

זכאין אינון דזכאן בהו. וכד לא זכי גלגלא אסחר ... ונחת לתתא, ואמשיך דינא על האי דלא זכי, וקלא נפקת ווי לאינון חייבין דלא זכו.⁶¹

תרגום: אשרי אותם שזכו בהם. וכאשר אינו זוכה הגלגל מסתובב ... ויורד למטה וממשיך את הדין על אותו שלא זכה. וקול יוצא: אוי להם לאותם רשעים שלא זכו.

⁵⁹ ראה במאמר 'השפעות נוצריות' (שם). וראה עוד י' ליבס, 'מלאכי קול השופר וישוע שר הפנים', המיסטיקה היהודית הקדומה: דברי הכנס הבין לאומי הראשון לתולדות המיסטיקה היהודית, בעריכת י' דן, ירושלים תשמ"ו (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו), עמ' 182. וראה עוד י' ליבס, 'מצמיח קרן ישוע', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ד), עמ' 313-348, ותוספת למאמר זה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ד (תשמ"ה), עמ' 341-344. תוספת נוספת לעניין זה ראה י' ליבס, 'מקדש של מעלה ומקדש של מטה, הארץ, תרבות וספרות, א כסלו תשס"ב, דף ב' 15, שם הראיתי שגם ראשוני המקובלים (אומנם לא דווקא הזוהר) ידעו על מקורה היהודי-נוצרי של הברכה 'מצמיח קרן ישועה'.

⁶⁰ י' ליבס, 'פורטונא וטיקלא: על ספרה של רות קרא-איונוב קניאל, קדשות וקדושות: אמהות המשיח במיתוס היהודי', דעת 82 (תשע"ו), עמ' 385-389. לקריאה [pdf yn](#)

⁶¹ זוהר ח"א, רלד ע"א (תוספתא).

זכאין כאן פירושו גמ מאושרים שאשריהם וגם צדיקים, גמ זכאים וגם אותם שזכו במזל
הדומה לגלגל הרוליטה. בוודאי שחייבים הם גמ ללכת בעצמם בדרך הישר, אך גמ זה אינו
בלתי קשור למזל, ואולי קצת ברוח רעיון הפרדסטינציה המצוי בנצרות.]

English Abstract:

A Zoharic blessing with Christian background

By Yehuda Liebes

The Zoharic usual blessing beginning with 'zakkaa' is not found in pre-Zoharic Aramaic. It can be explained as influenced by the saying of Jesus in Matthew 5:5 in Greek or Latin, combined with Isaiah 60:21. However, Jesus' dictum assumes in the Zohar Jewish nationalistic and 'democratic' meaning, making circumcision the only criterion for obtaining the world to come. However, elsewhere the 'Zakkain inun Yisrael' formula assumes much more elitist meaning, as the Zohar qualifies much more rigidly the 'zakkin' and 'tsaddikim', which brings this formula closer to the sectarian mood of the Jesus dictum.

פרטים אישיים של מחבר המאמר

יהודה ליבס

פרופסור בקתדרה בקבלה ע"ש גרשם שלום

החוג למחשבת ישראל

המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

הפקולטה למדעי הרוח

האוניברסיטה העברית בירושלים

הר הצופים, ירושלים 91905

טלפון במשרד: 02-5883642. טלפון בבית : 02-6527889

דוא"ל: liebes@mcc.huji.ac.il

אתר אינטרנט: <http://pluto.msc.huji.ac.il/~liebes/zohar/>

Prof. Yehuda Liebes

The Gershom Scholem Chair in Kabbalah

Dept. of Jewish Thought

Mandel Institute of Jewish Studies

Faculty of Humanities

The Hebrew University of Jerusalem

Mount Scopus

Jerusalem 91905, Israel

Tel.(office) 972-2-5883642

Home. 972-2-6527889

liebes@mcc.huji.ac.il

<http://pluto.msc.huji.ac.il/~liebes/zohar/>